

ПРАВОВА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСІБ, ЩО ВІДБУЛИ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

LEGAL RESOCIALIZATION OF PERSONS WHO HAVE SERVED PRISON SENTENCES

Ковальчук Л.В., студентка II курсу магістратури юридичного факультету
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Міхайліна Т.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри теорії, історії держави і права та філософії права
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Стаття присвячена проблемам правової ресоціалізації осіб, що відбули покарання у виді позбавлення волі.

У процесі дослідження виявлено, що особи, які звільнились з місць позбавлення волі, як ніхто, потребують соціальної та державної підтримки, що й передбачає процес ресоціалізації. Акцентовано увагу на дослідженні поняття ресоціалізації як складної соціально-правової категорії, яка зумовлює процедуру відновлення втраченого та розвиток соціально корисного в правосвідомості особи. В ході дослідження було виявлено, що ресоціалізація представлена у трьох формах, а саме: як процес, заходи та результат, – що спрямовуються на досягнення конкретного результату – правового становлення колишнього засудженого.

Основними завданнями першого етапу ресоціалізації засуджених є нівелювання або мінімізація негативних аспектів, викликаних ізоляцією засудженого від суспільства, підготовка його до законслухняного життя на волі, а другого – допомога в соціальній адаптації після звільнення від відбування покарання.

Наголошується, що державна політика в недостатній мірі звертає увагу на період життя після звільнення з місць позбавлення волі, що призводить до ігнорування однієї з ключових цілей покарання – запобігання новим злочинам.

Недосконалість механізмів соціальної реабілітації ускладнює адаптацію колишніх засуджених.

Встановлено, що одними з основних причин труднощів з працевлаштуванням колишніх засуджених є дискримінація та недостатня співпраця між центрами зайнятості та роботодавцями. З огляду на це, було зазначено про важливість такого кроку як зміна законодавства, що стимулюватиме роботодавців до працевлаштування колишніх засуджених, а також активна співпраця між установами виконання покарань та центрами зайнятості.

Окрім того, на основі аналізу зарубіжного досвіду, акцентовано увагу на необхідності надання освітніх послуг засудженим та підготовки до повноцінного життя в суспільстві. Засуджені як вразлива група населення потребують додаткової підтримки з боку держави та соціальних служб.

Також за результатами дослідження було зроблено висновок про важливість доповнення Закону України "Про пробацію" інститутом постпенітенціарної пробації. Наголошується, що впровадження цього інституту дозволило б зробити систему пробації більш ефективною та гуманною.

Зазначено, що особи, які вже відбули покарання за свої дії та стали на шлях виправлення, потребують підтримки і від соціуму, тому етичне ставлення до таких людей варто закладати на глибинних рівнях свідомості та укріплювати його шляхом демонстрації позитивних змін, адже взаємодія з іншими учасниками правових відносин сприяє формуванню більш зрілої правової свідомості.

Ключові слова: соціалізація, правова соціалізація, правова ресоціалізація, позбавлення волі, соціальна реабілітація, юридична відповідальність, покарання, відбування покарання.

The article is devoted to the problems of legal re-socialization of persons who have served a sentence of imprisonment.

It was revealed that persons released from prison, like no one else, need social and state support, which implies the process of re-socialization. Attention is focused on the study of the concept of re-socialization as a complex socio-legal category, which determines the procedure for restoring the lost and developing socially useful in the legal consciousness of a person. Re-socialization is presented in three forms, namely: as a process, measures and result – aimed at achieving a specific result – the legal formation of a former convict.

The main tasks of the first stage of resocialization of convicts are leveling or minimizing the negative aspects caused by the isolation of the convicted person from society, preparing him/her for a law – abiding life at large, and the second – helping in social adaptation after release from serving a sentence.

It is noted that the state policy does not sufficiently pay attention to the period of life after release from prison, which leads to ignoring one of the key goals of punishment – the prevention of new crimes.

Imperfect social rehabilitation mechanisms make it difficult for former convicts to adapt.

It is established that one of the main reasons for difficulties with the employment of former convicts is discrimination and insufficient cooperation between employment centers and employers. With this in mind, the importance of such a step as changing the legislation that will encourage employers to employ former convicts, as well as active cooperation between penitentiary institutions and employment centers, was noted.

In addition, based on the analysis of foreign experience, attention is focused on the need to provide educational services to convicts and prepare for a full life in society. Convicts as a vulnerable group of the population need additional support from the state and social services.

Also, based on the results of the study, it was concluded that it is important to supplement the Law of Ukraine "On Probation" by the institute of post-penitentiary probation. It is noted that the introduction of this institution would make the probation system more efficient and humane.

It is noted that persons who have already served a sentence for their actions and have taken the path of correction need support from society, so the ethical attitude towards such people should be laid at the deep levels of consciousness and strengthened by demonstrating positive changes, because interaction with other participants in legal relations contributes to the formation of a more mature legal consciousness.

Key words: socialization, legal socialization, legal re-socialization, deprivation of liberty, social rehabilitation, legal responsibility, punishment, serving a sentence.

Вступ. Питання ресоціалізації осіб, що відбули покарання у виді позбавлення волі, є підґрунтям для багатьох наукових праць та доробків. Вказана проблема також постійно перебуває під пильним наглядом як кримінологів, психологів, соціологів, так і працівників установ виконання покарань. Натомість проблематиці ресоціалізації приділяють увагу тоді, коли вже існує рецидивна

діяльність, що ускладнює процес виправлення таких осіб, і постає гостра необхідність їх суспільної адаптації у правовому просторі держави. З огляду на реформування пенітенціарної політики держави та внесення змін до кримінально-виконавчої системи згідно міжнародних стандартів, перед державою виникає завдання створення такої системи відбування покарань, яка сприяла б ресо-

ціалізації засуджених та запобіганню вчиненню нових злочинів особами, що раніше були засудженими, особами, що не зазнали покарання, і тими, що не скоювали злочинів. Однак неможливо створити сприятливе для ресоціалізації середовище, не створивши спочатку нормальних умов життя в установі виконання покарань. Тому колишні ув'язнені, виходячи з місць позбавлення волі, на практиці мають дуже негативну тенденцію впливу «кримінально-тюремної субкультури»: неповага до закону, моральних норм, прав та інтересів інших людей. З огляду на це, колишній засуджений стикається з проблемою змін навичок, звичок, поведінки, набутих у місцях позбавлення волі, та необхідністю стати на шлях виправлення. Саме так і відбувається процес ресоціалізації. Фактично це двостороння процедура, тобто, з однієї сторони, руйнується «кримінально-тюремна субкультура» людини, а з іншої, – створюється модель законослухняної людини із вливанням її у соціум.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Проблеми ресоціалізації засуджених були об'єктом дослідження таких науковців, як К. Автухов, А. Жижиленко, М. Гернет, В. Батиргарєєва, Ю. Баулін, І. Богатирьов, О. Богатирьова, Є. Бодюл, В. Василевич, Б. Головкін, А. Гель, Т. Денисова, О. Джужа, Т. Кам'янець та інших, проте на практиці вони досі потребують уваги.

Мета статті полягає в дослідженні проблем процесу правової ресоціалізації колишніх засуджених до позбавлення волі та пошуку шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Особи, що перебували у місцях позбавлення волі, є однією із найбільш незахищених верств населення, приймаючи на себе «тавро» злочинця, тим самим отримуючи усесторонній «хейт» (молодіжний сленг, що позначає неприйняття, ненависть та всезагальне осудження). Однак варто наголосити, що особи, які звільнилися з місць позбавлення волі, як ніхто, потребують соціальної та державної підтримки. Тут варто погодитися із думкою, що вплив соціального середовища, правове виховання, правове самовиховання, правове перевиховання виступають передумовами формування та розвитку правосвідомості особи, а от права соціалізація може бути як причиною, так і наслідком розвитку та трансформації правосвідомості [1, с. 9].

Як абсолютно справедливо зазначає В. В. Васильків, ресоціалізація – це процес прийняття індивідом соціальних норм і культурних цінностей, утрачених, або ненавелоно засвоєних раніше, або оновлених на новому етапі суспільного розвитку. У певному сенсі ресоціалізація передбачає засвоєння індивідом деяких цінностей і норм, які радикально відрізняються від набутих ним раніше. Ресоціалізація пов'язана з руйнуванням засвоєних індивідом у процесі асоціалізації, десоціалізації негативних антигромадських норм і цінностей, прищепленням визначених суспільством цінностей та вчинків; вона нагадує первинну соціалізацію, оскільки повинна радикально по-новому розставити акценти реальності [2, с. 33].

Тобто ресоціалізація являє собою складну соціально-правову категорію, що зумовлює процедуру відновлення втраченого та розвиток соціально корисного в правосвідомості особи. Проте для звільнених вона передбачає ще й комплекс трудових та побутових процесів становлення та соціальної реабілітації, забезпечуючи таким чином повернення засудженого до самостійного життя. Саме ресоціалізація має забезпечити відновлення та розширення соціально корисних зв'язків і відносин із суспільством особи, яка звільнилася з місць позбавлення волі, розвиток цілісної особистості, здатної до об'єктивного ставлення як до навколишнього світу, так і до самої себе, світоглядного вибору на основі загальнолюдських і національних цінностей [3, с. 259].

Можна стверджувати, що ресоціалізація представлена у трьох формах, а саме як процес, заходи та результат, що

спрямовуються на досягнення конкретного результату – правового становлення колишнього засудженого. У процесі ресоціалізації першочерговим моментом є усвідомлення того, що саме відбувається у житті людини в цей конкретний момент, та яким вона бачить своє майбутнє у правовому вимірі. Результатом такого осмислення є набуття засудженим статусу законослухняного громадянина. Тобто засуджений проходить декілька психологічних етапів, успішність яких напряму залежить від власного бажання колишнього засудженого. Саме цим і зумовлюється складність ресоціалізації. Життєва пасивність, відсутність конкретних цілей та чітких дій сильно знижує стресостійкість такої особи після виходу із місць позбавлення волі, внаслідок чого виникає такий собі ефект «оголеного проводу» (мається на увазі психологічний стан людини, коли будь-яка стресова ситуація призводить до сплеску емоцій). Пояснюється це тим, що людина виявляється не готовою виходити на волю у зв'язку із необхідністю виконувати різні ролі та функції у суспільстві, натомість, коли у місцях позбавлення волі є чітко налаштований графік та модель поведінки, які з часом настільки укорінюються в голові колишніх засуджених, що така особа просто не пам'ятає іншого «соціального» життя.

Варто погодитися з тим, що процес правової соціалізації особи найчастіше відбувається нерівномірно і обумовлений позитивним впливом на свідомість особи найбільш значимих для неї інститутів правової соціалізації. Вплив таких чинників протягом життя людини може перериватися (наприклад, на час відбуття кримінального покарання, пов'язаного з позбавленням волі), послаблюватися, або можуть змінюватись найбільш значимі для особи інститути соціалізації [1, с. 9].

Аналіз законодавства та наукових праць щодо ресоціалізації засуджених виявляє неоднозначність щодо визначення початкової точки цього процесу. Хоча ч. 3 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України прямо вказує на засоби виправлення та ресоціалізації, зокрема на режим відбування покарання, науковці висловлюють різні думки щодо того, чи охоплює ресоціалізація допенітенціарний період [4, с. 190]. З практичної точки зору ця діяльність бере початок ще від моменту відбування покарання засудженим, тобто покарання слугує важелем для початку ресоціалізації та найбільшого значення набуває вже після звільнення особи. Таку ж думку висловлював В. М. Дрьомін, вказуючи на те, що ресоціалізація відбувається у два етапи: під час та після відбування покарання. Основними завданнями першого етапу ресоціалізації засуджених є нівелювання або мінімізація негативних аспектів, викликаних ізоляцією засудженого від суспільства, підготовка його до законослухняного життя на волі, а другого – допомога в соціальній адаптації після звільнення від відбування покарання [3, с. 260]. Актуальним є також дослідження С. Ф. Денисова та Д. Є. Заїки, які зазначають, що відправною точкою ресоціалізації можна вважати період, що починається після 14-денного обстеження і закінчується, відповідно до положень ст. 6, лише з поверненням засудженого до самостійного соціально-нормативного життя у суспільстві [4, с. 190]. М. С. Рибак вважає, що ресоціалізацію необхідно розглядати як таку, що складається з двох етапів – пенітенціарного (під час відбування покарання) та постпенітенціарного (після звільнення від відбування покарання) [5, с. 230]. Проте, на думку В. О. Корчинського, О. М. Неживець, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, М. С. Пузиревського та ін., ресоціалізація є комплексним поняттям, яке охоплює допенітенціарний (винесення вироку і визначення покарання), пенітенціарний і постпенітенціарний періоди впливу на особу засудженого [6, с. 161].

Для визначення початкової точки процесу ресоціалізації необхідно звернутися до легальної дефініції цього

поняття. Згідно зі ст. 6 КВК, ресоціалізація передбачає відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства та повернення його до соціально-нормативного життя [7]. Аналіз цього визначення дозволяє зробити висновок, що допенітенціарний період, зокрема перебування в СІЗО, не може вважатися початком ресоціалізації, оскільки в цей час засуджений позбавлений можливості реалізувати зазначені ознаки. Процес усвідомлення власної провини та зміни цінностей, що часто розглядається як початок ресоціалізації, має мінливий характер і більш відноситься до поняття виправлення.

Важливим аспектом є розуміння того, що ресоціалізація не є одноразовим актом, а тривалим процесом, який може тривати роками.

Шлях ресоціалізації для кожної людини, яка вийшла з місць позбавлення волі, унікальний. Однак, незалежно від особистих особливостей, успішність цього процесу значною мірою залежить від ставлення суспільства. Коли суспільство демонструє ворожість або недовіру до таких людей, їхня адаптація стає практично неможливою. Державна політика в недостатній мірі звертає увагу на період життя після звільнення з місць позбавлення волі, що призводить до ігнорування однієї з ключових цілей покарання – запобігання новим злочинам. Недосконалість механізмів соціальної реабілітації ускладнює адаптацію колишніх засуджених. Для багатьох осіб, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, проблемами соціальної адаптації є ситуація в сім'ї, взаємини з трудовим колективом, найближчим оточенням.

Українське законодавство передбачає ряд заходів, спрямованих на ресоціалізацію засуджених. Зокрема, Закон України «Про пробацію» передбачає пенітенціарну пробацію, яка має на меті підготувати осіб, які відбувають покарання, до звільнення шляхом сприяння їхньому трудовому та побутовому влаштуванню. Ці заходи є важливим кроком у напрямку успішної реінтеграції колишніх засуджених у суспільство. Однак гострою проблемою все ще є втрата соціально корисних зв'язків після перебування в місцях позбавлення волі [8].

Дискримінація та недостатня співпраця між центрами зайнятості та роботодавцями є основними причинами труднощів з працевлаштуванням колишніх засуджених. Держава та суспільство несуть спільну відповідальність за їх ресоціалізацію. Держава повинна створити сприятливі умови для їхньої реінтеграції, а суспільство – змінити своє ставлення до цієї категорії громадян. Важливим кроком є зміна законодавства, що стимулюватиме роботодавців до працевлаштування колишніх засуджених, а також активна співпраця між установами виконання покарань та центрами зайнятості.

Доцільним в даному дослідженні вбачається звернення до досвіду зарубіжних країн у сфері ресоціалізації засуджених. Так, пенітенціарна система країн Європи передбачає комплекс заходів, спрямованих на професійне навчання засуджених, соціально-психологічну роботу з ними та професійне працевлаштування. Їхня мета полягає в застосуванні таких дій по відношенню до засуджених, які найкращим чином сприяли б комфортному поверненню таких осіб у соціум. Так, найпершим та одним із найважливіших аспектів цієї діяльності є освіта. Європейські пенітенціарні правила зобов'язують кожну пенітенціарну установу прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні максимально відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їх прагненням [9]. До прикладу, у США освіта в місцях позбавлення волі розглядається як інструмент ресоціалізації. Американська система виправлення широко використовує освітні програми, розроблені та адаптовані до потреб різних категорій засуджених і включають: спеціальні методи навчання

дорослих, програми підвищення загального рівня освіти, мотиваційні програми, практичні заняття та курси, спрямовані на формування навичок самоосвіти. Навчання абсолютно безкоштовне, а отримання освіти на рівні середньої школи навіть обов'язкове [10].

Підходи до соціальної роботи з ув'язненими в США та Європі суттєво відрізняються. У США основний акцент робиться на підготовці до життя після звільнення через працевлаштування та корекцію поведінки. Європейські країни, особливо Фінляндія, пропонують більш широкі можливості для особистісного розвитку через освіту. Ув'язнені у Фінляндії мають значну свободу у виборі між працею та навчанням, а також можуть продовжувати освіту за межами установи. Інші європейські країни, як-от Польща, також надають освітні програми, однак з деякими обмеженнями для різних категорій засуджених [11].

Надання освітніх послуг засудженим є невід'ємною частиною їхньої соціальної реабілітації та підготовки до повноцінного життя у суспільстві. Хоча всі країни визнають важливість освіти для цієї категорії громадян, підходи до її організації та фінансування значно відрізняються залежно від національних особливостей. Засуджені як вразлива група населення потребують додаткової підтримки з боку держави та соціальних служб.

Окрім того, доцільно доповнити Закон України «Про пробацію» інститутом постпенітенціарної пробації. Така позиція ґрунтується на міжнародних стандартах, зокрема Рекомендаціях СМ/Rec(2010)1 Комітету Міністрів держав-членом про Правила Ради Європи про пробацію [12]. Ці Правила підкреслюють важливість контролю за особами, що звільнилися з місць позбавлення волі, з метою їхньої успішної ресоціалізації та запобігання повторним правопорушенням. Постпенітенціарна пробація передбачає комплекс заходів, спрямованих на вирішення проблем з працевлаштуванням, житлом та інтеграцією в суспільство. Впровадження цього інституту дозволило б зробити систему пробації більш ефективною та гуманною.

Також все ще залишається проблемою упереджене ставлення соціуму до засуджених осіб, що також передбачає активне втручання з боку держави задля її подолання. Особи, які вже відбули покарання за свої дії та стали на шлях виправлення, потребують підтримки і від соціуму, тому етичне ставлення до таких людей варто закладати на глибинних рівнях свідомості та укріплювати його шляхом демонстрації позитивних змін, адже взаємодія з іншими учасниками правових відносин сприяє формуванню більш зрілої правової свідомості.

Висновки. Правова ресоціалізація засуджених – це тривалий процес, який включає в себе два основних етапи: відбування покарання та постпенітенціарний період. На першому етапі пріоритетними завданнями є покращення умов утримання, забезпечення доступу до освіти та підготовка до звільнення. Постпенітенціарний період характеризується рядом труднощів, таких як працевлаштування, відновлення соціальних зв'язків та адаптація до нового соціального середовища. Для успішної ресоціалізації необхідно розробити ефективні програми підтримки, які включатимуть в себе допомогу в працевлаштуванні, наданні житла, психологічну підтримку та соціальну адаптацію. Законодавство також потребує змін задля впровадження цих дій. Фактично, держава у правовому вимірі повинна якнайповніше захистити права осіб, які відбували покарання у місцях позбавлення волі. На наш погляд, основними діями з боку держави є забезпечення процесів ресоціалізації осіб на практиці, а саме створення комфортних умов життя в соціумі шляхом пропаганди етичного ставлення до таких осіб як з боку самої держави, так і кожного члена суспільства, а також доповнення Закону України «Про пробацію» інститутом постпенітенціарної пробації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михайліна Т.В. Правова соціалізація особи у площині правосвідомості. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Випуск 3 (56). С. 8–11.
2. Василик В.В. Виправлення та ресоціалізація засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № (2)20. С. 33–39.
3. Дрьомін В.М. Еволюція покарання в контексті запобіжних можливостей: від позбавлення волі до умовного випробування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 32. С. 259–265.
4. Денисов С.Ф., Заїка Д.Є. Виправлення та ресоціалізація засуджених і суміжні поняття. *Problems of legality*. 2021. Вип. 155. С. 182–207.
5. Кутєлов М. Ю. Щодо деяких аспектів ресоціалізації засуджених. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 228–231.
6. Кримінально-виконавче право. Словник-довідник. Автори-упорядники: С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, М.В. Пузиревський. Чернігів: Десна Поліграф, 2020. 712 с.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України: від 11.07.2003 р., № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
8. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 року № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>
9. Європейські пенітенціарні правила. (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць). Прийнято Комітетом Міністрів 11 січня 2006 року на 952-й зустрічі Заступників Міністрів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#top
10. Завацька Л.М. Технології соціально-педагогічної роботи. Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2015. 110 с.
11. Реформа пенітенціарної системи. Мін'юст. 2016. URL: www.slideshare.net/minjust/p-58095593
12. Рекомендація CM/Res (2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію (прийняті Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року на 105 пленарному засіданні заступників міністрів). URL: www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/02